

Kjell Östberg och Håkan Blomqvist

Frågan om socialistisk strategi i ett historiskt perspektiv

Ur [Tidsignal nr 13](#) 2015 (Tema: Motståndets teser)

Ett genomgående tema i detta nummer av Tidsignal är att det inte finns några färdiga paroller eller kampmetoder att plocka fram för att erövra den politiska makten och omvandla samhället.

Ändå finns en rad erfarenheter som spelat en central roll i diskussionen inom den revolutionära och socialistiska rörelsen, och ett antal begrepp som det ofta refereras till: enhetsfront, övergångskrav, dubbelmakt, arbetarregering. Vi ska i denna artikel göra en snabb överblick av hur dessa begrepp vuxit fram, fyllts med innehåll och använts. Tyngdpunkten ligger på 1900-talets första decennier. Det var först då diskussionen om en revolutionär strategi över huvud taget blev relevant för den socialistiska arbetarrörelsen. Dessförinnan, i den franska revolutionens kölvatten, hade det tidiga 1800-talets folkliga upprorsrörelser och sammansvurna sällskap pendlat mellan folkliga upplopp, kupp försök och vad vi idag skulle kalla terroristattentat.

Mer eller mindre spontana folkliga upplopp och uppror förekom ideligen i det förmoderna Europa. Efter revolutionens nederlag 1848 organiserade sig emellertid franska revolutionärer, inspirerade av Auguste Blanqui, i hemliga sällskap med syftet att genom en djärv handling av en hängiven minoritet gripa makten. Sedan skulle massorna, tänkte de sig, släppas in i politiken. I tider av hårt förtryck och när folkets breda lager var passiva eller kuvade försökte sammansvetsade grupper av revolutionärer, från iberiska halvön till det ryska tsardömet, under 1800-talet slå tillbaka och sätta skräck i förtryckande överheter genom attentat och politiska mord. Ja, aktionerna syftade inte bara till att likvidera enskilda despoter eller bödlar, utan också att inge mod och hopp hos förtryckta massor.

Med den moderna arbetarrörelsens framväxt från mitten av 1800-talet, med fackföreningar och politiska organisationer som samlade växande massor av den nya lönearbetarklassen, kom frågan om politisk makt att ställas på nytt sätt.

Manifestet

I Marx' och Engels' Kommunistiska manifest för snart 170 år sedan ställdes uppgiften för denna nya socialistiska eller kommunistiska rörelse (begreppen var på den tiden utbytbara) att inte bara störta ett antal förtryckare, utan om att erövra den politiska makten. Kommunisternas mål, skrev de, *var proletariatets utformning till klass, störtandet av det borgerliga herraväldet och den politiska maktens erövring genom proletariatet.*

Ja, de formulerade till och med ett program för hur denna övergång skulle gå till och vilka åtgärder som borde genomföras.

Först och främst, skrev de, skulle ägarna till kapitalet, bourgeoisie, berövas kapitalet genom *ingrepp i egendomsrätten och de borgerliga produktionsförhållandena.* Sådana åtgärder skulle emellertid inte i sig lösa något, tvärtom skulle de rent av uppfattas som *ekonomiskt otillräckliga och ohållbara.* Men under rörelsens gång kunde ingreppen spränga sina egna ramar och efter hand *omstörta hela produktionssättet.* Förslag på vad ingreppen skulle innehålla formulerades i arbetarrörelsens första övergångsprogram:

1. *Jordegendomens expropriering och jordröntans användning till statsutgifter.*
2. *Starkt progressiv beskattning.*

3. *Arvsrättens avskaffande.*
4. *Konfiskering av alla emigranternas och rebellernas egendom.*
5. *Kreditens centralisering i statens händer genom en nationalbank och oinskränkt monopol.*
6. *Transportväsendets centralisering i statens händer.*
7. *De statliga fabrikernas och produktionsinstrumentens utökning och storgodsens uppodling och förbättring i enlighet med en samhällsplan.*
8. *Lika arbetstvång för alla och upprättandet av industriarméer, särskilt för åkerbruket.*
9. *Förening av jordbruks- och industriverksamheten, för att efterhand avlägsna skillnaderna mellan stad och land.*
10. *Offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Avskaffande av barnens fabriksarbete i dess nuvarande form. Uppfostrans förening med den materiella produktionen.*

Flera av dessa krav med prägel av den franska revolutionen och 1800-talets ekonomiska teorier, blev snart inaktuella. Men andra – som progressiv beskattning, nationalbank, planmässig hushållning och offentlig kostnadsfri skolgång – blev till självklarheter i alla socialistiska program. Härtill kom själva sättet att tänka, att formulera ett program som tar sin utgångspunkt i de existerande politiska och ekonomiska förhållandena och pekar på en väg till ett annat samhälle.

I förordet till 1872 års upplaga av manifestet konstaterade Marx att delar av programmet blivit föråldrade. Det var framför allt erfarenheterna från Pariskommunen året innan som fick honom att dra slutsatsen att arbetarklassen *inte kan ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål*. Det var alltså inte möjligt att bara ta över den borgerliga staten, det var nödvändigt att skapa alternativa politiska strukturer. Pariskommunen hade gett antydningar om hur en sådan stat skulle kunna se ut, med allmän rösträtt, val- och avsättningsbara högre tjänstemän utan privilegier.

1848 års revolution och Pariskommunen 1871 var fortfarande bara stormsvalor som inte kunde rubba det borgerliga väldet. Framför allt var den sociala kraft som kunde bära upp kampen för ett annat samhälle varken tillräckligt stor eller välorganiserad. Formerandet av den framväxande arbetarklassens styrkor var ingen rätlinjig process. ”Kommunisternas förbund” och ”Internationella Arbetarassociationen”, den första internationalen, två av de organisationer som bildats med Marx och Engels som viktiga tillskyndare, var inte tillräckligt starka och rotade för att kunna ställa frågan om makten på allvar.

Men vid övergången mellan 1800-tal och 1900-tal var situationen annorlunda. I Kommunistiska manifestet skildras det som vid ingången till 1900-talet verkligen skulle ske så här:

Arbetarna börjar med att bilda sammanslutningar mot borgaren; de förenar sig för att försvara sina arbetslöner. De bildar själva bestående sammanslutningar för att proviantera inför tillfälliga uppror. Här och där bryter kampen ut i upplopp. Ibland segrar arbetarna, men bara tillfälligtvis. Det egentliga resultatet av deras kamp är inte den omedelbara framgången, utan den alltmer omfattande föreningen av arbetare ... Denna organisering av proletärerna till klass, och därmed till politiskt parti, sprängs åter i varje ögonblick genom konkurrensen bland arbetarna själva. Men den uppstår alltid igen, starkare, fastare och mäktigare.

I slutet av 1800-talet hade industrialismen skapat ett mångmiljonhövdat internationellt proletariat. I fackföreningar och genom de hastigt växande socialdemokratiska partierna, sammanslutna i den Andra internationalen som bildats 1889, hade lönearbetarna organiserats som klass. Frågan om arbetarrörelsen skulle kunna ta makten var en sak som nu fått omedelbar relevans.

Frågan om strategin trängde sig på. Först, och mest intensivt, diskuterades den inom det tyska socialdemokratiska partiet som var det största och mest välorganiserade i världen. Och där fanns Andra internationalens främsta teoretiker. Snart utkristalliserades en debatt kring olika alternativ för vägen till socialism.

En reformistisk strategi

Ett bidrag kom från Eduard Bernstein 1899. Hans slutsatser av fackföreningarnas starka tillväxt och arbetarrörelsens parlamentariska genombrott – i såväl Tyskland som Sverige var socialdemokraterna det största partiet – sammanfattades i det klassiska ”Rörelsen är allt – målet är intet”.

En viktig bakgrund till Bernsteins uppfattning var den kraftiga ekonomiska tillväxt som kännetecknade perioden kring förra sekelskiftet. Också delar av arbetarklassen fick påtagliga ekonomiska förbättringar. Ur detta förhållande växte det fram en tilltro till kapitalismens förmåga att, om goda reformer genomfördes, skapa välstånd för alla. Bernsteins perspektiv motsvarade upplevelserna hos växande grupper inom det socialdemokratiska organisationsfältet. Samtidigt knöts arbetarrörelsen öde därmed till kapitalismens framgångar.

Genom gradvisa och pragmatiska reformer skulle arbetarklassen stegvis flytta fram sina positioner, menade Bernstein, och socialismen nästan omärkligt födas inom kapitalismen som efterhand skulle växa över i den nya samhällsformen. Bernstein avvisade alltså det revolutionära och konfrontativa perspektivet från Marx’ dagar och förkunnade en ”evolutionär” väg till socialism. ”Klasskamp” handlade här alltmer om fredliga förhandlingar inom det rådande samhällets juridiska ramar och representationssystem, istället för om social kraftmätning och kamp utanför de parlamentariska organen. Reformerna kom att handla om möjliga förbättringar på grundval av kapitalismens ekonomiska förutsättningar. Socialism blev en avlägsen vision om det jämlika samhället.

Den ”socialdemokratiska reformismen” var född, och kom att präglade arbetarrörelsens majoritetsideologi i ett sekel. Vissa av dess bärande element gäller än idag: uppslutningen bakom parlamentarismen som det enda tänkbara demokratiska alternativet, strävan efter klassöverskridande kompromisser och en successiv serie av politiska beslut – det som i Sverige kommit att kallas ”funktionssocialism” - utan att utmana de grundläggande ägandestrukturerna.

Bernsteins idéer kom att få gehör också inom den svenska socialdemokratin. Partiets ledare Hjalmar Branting var en kraftfull, och i vissa avseenden självständig förespråkare för den gradvisa vägens politik.

I en klassisk formulering har han fångat essensen i det evolutionära tänkande:

I den mån ett organiserat arbetarparti med den allmänna rösträttens tillhjälp rycker in i den moderna staten (och kommunen) avklädes denna sin mot folkets flertal förtryckande och trakasserande karaktär, medan dess förmåga att i stor skala lämna skydd och hjälp åt de socialt svagare träder i förgrunden.

Branting var också en tidig förespråkare för att ersätta ett klasskampsperspektiv med vad man idag skulle kalla blocköverskridande samarbete. En nära samverkan med framförallt liberalerna var en central del av hans politiska credo. Precis som idag blockerar sådana allianser en radikal vänsterpolitik. Den dagliga politiska riksdagskompromissen får ersätta långsiktigt strategiskt tänkande.

Det är ingen tillfällighet att den kritik som vänstern inom den svenska socialdemokratin riktade mot Branting i stor utsträckning vände sig mot ”ministersocialismen”, alltså försöken att bilda regering med borgerliga partier.

Reform och revolution

Bernsteins idéer stod inte oemotsagda. Tvärtom, i Andra internationalen blev kritiken hård och omfattande. Den polska socialisten Rosa Luxemburg var, i inlägget *Sociala reformer eller revolution*, den som hårdast angrep Bernsteins ”revisionism”, som den kallades, det vill säga revidering av Marx’ idéer.

Naturligtvis är inte socialdemokratien mot sociala reformer, skrev Luxemburg. För socialdemokratien utgör tvärtom den ständiga, praktiska kampen för sociala reformer det enda sättet att leda proletariatets klasskamp och arbeta sig fram mot slutmålet, övertagandet av den politiska makten och upphävandet av lönesystemet. Men att hävda att rörelsen är allt och målen intet, var, menade hon, att ställa allt på huvudet. Det socialistiska slutmålet är *den enda avgörande princip, som särskiljer den socialdemokratiska rörelsen från borgerlig demokrati och borgerlig radikalism, den enda princip, som förvandlar hela arbetarrörelsen från att vara ett lamt försök att lappa ihop den kapitalistiska samhällsordningen till att bli en klasskamp mot denna ordning, med avsikten att avskaffa den*. Därför blir, ansåg hon, frågan *Sociala reformer eller revolution?* en fråga om socialdemokratins själva existens.

Den som vid denna tid betraktades som Andra internationalens ledande teoretiker, ja, Marx’ och Engels’ ideologiska arvtogare, eller åtminstone förvaltare, var Karl Kautsky. Han var också den som inför hela rörelsen representerade motståndet mot Bernsteins revisionism.

Kautsky var övertygad om att socialismen, inklusive revolutionen, var både nödvändig och ofrånkomlig, ja så ofrånkomlig att övergången till socialismen allt mer blev en fråga om att invänta det rätta tillfället. Möjligheten för proletariatet att erövra och behålla statsmakten, skrev Kautsky, uppstår där arbetarklassen vuxit till en stor massa *som är ekonomiskt outhärlig, till stor del fast organiserad och fullkomligt på det klara med såväl sitt eget läge som klass som med statens och samhällets väsen. Dessa betingelser skapas i allt större utsträckning genom den kapitalistiska produktionsmetodens utveckling och genom den därur framgående klasskampen mellan kapital och arbete. I samma mån som kapitalismen med nödvändighet och utan uppehåll ständigt breder ut sig, blir även den slutliga motverkan mot denna utbredning, den proletäriska revolutionen, oundviklig och omöjlig att hindra*.

Fackföreningarna var en viktig måttstock på arbetarrörelsens tillväxt och styrka, men Kautsky tillmätte den fackliga kampen bara begränsat värde i kampen om makten.

Socialdemokratien är alltså ett revolutionärt parti, menade Kautsky till skillnad från Bernstein. Men det är inte ett parti som gör revolution, revolutioner uppstår, liksom oemotståndliga sociala fenomen. Intill dess är socialdemokratins uppgift att ansamla stöd och upplysa för att som politisk kraft kunna ta vid när revolutionen utbrutit. Med ett sådant synsätt präglad av väntan, av forskningen kallat *attentionism*, blir vägen till makten ingen strategisk fråga, lika lite som Bernsteins gradvisa inväxande.

Två sociala och politiska jordbävningar kom att förändra dagordningen.

Världskrig och revolution

Den första världskrigets utbrott 1914. Det var en katastrof där en gemensam handling från den internationella arbetarrörelsen hade kunnat påverka historiens gång. På kongress efter kongress hade Andra internationalens medlemsorganisationer slagit fast att man vid krigsfara skulle ”utnyttja all den makt och alla de medel, som organisationen och proletariatets styrka satte i deras händer, för att förhindra kriget”. Vid krigsutbrottet röstade emellertid den tyska socialdemokratien för krigskrediter till den tyske kejsaren. Kautsky hade förespråkat att riksdagsgruppen skulle lägga ned sina röster och protesterade efter en tid tillsammans med Bernstein mot krigsaktivisterna i ledningen för socialdemokratien. Men att förespråka aktioner mot kriget var fjärran för dem. Fredsstrejker, revolution och socialism fick vänta.

Den andra händelsen var den ryska revolutionen 1917, som på många sätt var raka motsatsen till vad såväl Kautsky som Bernstein förespråkade. Den började i februari då tsaren störtades, just som Kautsky föreställt sig, som spontana resningar som inget av Rysslands socialistiska partier planerat. Men kunde man fortsätta utan medvetna ingrepp från politiska krafter? Skulle revolutionen segra, eller kastas tillbaka? Skulle den uppnå sina mål, men vilka var då dessa? Med ens ställdes frågan om en socialistisk utveckling på dagordningen, men den krävde ett konkret ingripande och strategi från det socialdemokratiska partiet – vars majoritetsfalang utgjordes av bolsjevikerna.

Diskussionen om strategin hade redan i början av seklet fått en ökad konkretion genom 1905 års ryska revolution, det som i efterhand kallats ”generalrepetitionen” inför 1917. Den utmanade den både Bernstein och Kautsky, på flera sätt. Dels bröt den ut i ett land där såväl arbetarklass som arbetarrörelse var betydligt mer utvecklade än de tyska. Dels visade den på möjligheten att makten skulle kunna erövrats genom en helt ny typ av organ – arbetarråden, på ryska ”sovjeter.”

Strejkvågen över Ryssland gav också bränsle åt en betydligt mer aktivistisk riktning, den anarkosyndikalistiska. Generalstrejken framfördes som ett alternativ till såväl Bernsteins reformism som Kautskys ortodoxa vänta-linje.

I Sverige fick agitationen för storstrejk ett kraftigt uppsving under dessa år efter 1905. Nederlaget för storstrejken 1909 medförde att revolutionära fackföreningsaktivister, i kritik mot vad de såg som den reformistiska ledningens undfallenhet, bröt sig ut ur LO och bildade den syndikalistiska centralorganisationen SAC. Klyftan inom arbetarrörelsen mellan mer aktivistisk vänster och den parlamentariska reformismen växte. Flera inom Andra internationalens vänster, inte minst Rosa Luxemburg, såg massstrejken som ett uttryck för en stegrad klasskamp som kunde skaka om maktförhållandena. Hennes slutsats var emellertid, till skillnad från anarkosyndikalisternas, att den fackliga och politiska kampen måste samordnas.

För arbetarrörelsens vänster var den ryska revolutionens lärdomar inte bara viktiga historiska erfarenheter. För dem som anslöt sig till kommunismen utgjorde bolsjevikernas strategi för maktövertagandet i den så kallade Oktoberrevolutionen 1917 själva sinnebilden för hur socialistiska revolutioner skulle gå till. Radikala partiers och gruppers revolutionära potential mättes utifrån deras förmåga att tillämpa denna modell – och grälen om vem som var Lenins sanna arvtagare utkämpades med stort allvar.

Idag tror få att denna framgångsrika resning för hundra år sedan kan ge recept för vår egen tid. Ändå kan dessa erfarenheter säga oss något. Varför den lyckades då – och varför den urartade – är frågor som har bäring än idag.

Den ryska revolutionen var resultatet av en omfattande politisk och social kamp på alla nivåer i samhället. Den klassiska definitionen av en samhällslig kris var till varje del uppfylld: *De där uppe kunde inte längre styra som förut, de där nere kunde och ville inte längre leva som förut och de i mitten vacklade.* Men istället för att sätta hela sin tilltro till spontan masskamp eller vänta ut situationen, ingrep för första gången ett socialistiskt parti med en egen strategi för att påverka utgången. Frågan om att ta makten ställdes som en omedelbar uppgift.

Det var ingen enkel eller smärtfri process där lösningen fanns att hämta i färdigskrivna handböcker eller skrifter av Marx och Engels. Under loppet av några febriga år tvingades revolutionärerna, först i Ryssland, sedan också i Tyskland, Ungern, Italien och på andra håll, att ta ställning till, använda sig av och vidareutveckla den politiska strategin i många, mångfasetterade former. Begrepp som revolutionärt subjekt, dubbelmakt, arbetar regering eller övergångskrav myntades. Lenin, Trotskij, Luxemburg och en ny generation, som den ungerske marxisten Georg Lucács eller italienske kommunisten Antonio Gramsci deltog i denna process – både som teoretiker och politiska aktörer.

”Massan”

Föraktet, och rädslan, för massorna spelade en viktig roll för den tidens borgerlighet. Men också det skikt av byråkrater som gradvis stärkt sina positioner inom de stora socialdemokratiska partierna misstrodde ”de oregerliga massorna”. Revolutionärerna, däremot, hade stark tilltro till ”massorna” – att arbetarklassen i vid mening och de fattiga bönderna kunde spela rollen av medvetna aktörer, ett ”revolutionärt subjekt”.

Så här skrev Trotskij i sin klassiska *Ryska revolutionens historia*:

I varje fabrik, i varje skrå, i varje sällskap, på varje krog, på militärsjukhus, vid transportstationerna, till och med i de avfolkade byarna, var den revolutionära tankens molekylära arbete under utveckling. Överallt fanns det dem som tolkade händelserna, i huvudsak bland arbetarna. Det var dem man frågade: ”Vad nytt?” och det var av dem man väntade sig de nödvändiga orden... Element av erfarenhet, kritik, initiativ och självuppoffring, sipprade ner genom massan och åstadkom en inre mekanik i den revolutionära rörelsens medvetna process, som vid en hastig blick var osynlig men inte mindre avgörande för det. För liberalismens och den tämjda socialismens trångsynta politiker framstår allt som händer inom massan vanligen som en instinktiv process, vare sig de har att göra med en myrstack eller en bikupa. I verkligheten var den tanke som höll på att genomborra arbetarmassan mycket djärvare, mer djupgående, mer medveten, än de små idéer som de bildade klasserna lever på ... Samtidigt började en självständig och djupgående tillväxtprocess äga rum inom de arbetande massorna, inte bara närd av hat mot härskarna, utan av en kritisk förståelse för deras svaghet, en ackumulering av erfarenheter och en skapande medvetenhet som det revolutionära upproret kom att fullborda.

Partiet

Men, tillägger Trotskij, denna process krävde också en miljö där dessa erfarenheter kunde omvandlas till ett samlat strategiskt perspektiv. Det var för honom självklart att det var bolsjevikpartiet som fyllde denna roll. Före Februarirevolutionen samlade bolsjevikfalangen av den ryska socialdemokratin kanske 25 000 medlemmar efter de långa åren av förtryck, krig och underjordisk verksamhet. Den genomsnittlige bolsjevikerna var en inflytelserik arbetarledare och organisatör i sin fabrik eller i fackföreningen, och blev allt mer i stånd att styra den stora mängd arbetare som inte tillhörde något parti och till och med dem som först följt mensjevikerna. I oktober 1917 hade tillströmningen av upproriska arbetare och soldater till bolsjevikpartiet nått nära en kvarts miljon.

Redan av Marx och Engels hade i Kommunistiska manifestet formulerades idén om arbetar-rörelsens politiska parti med orden:

Kommunisterna skiljer sig från de övriga proletära partierna blott därigenom, att de å ena sidan i proletariatets olika nationella strider framhäver de av nationaliteten oberoende, för hela proletariatet gemensamma intressena och gör dem gällande, och å andra sidan därigenom, att de under de olika utvecklingsgrader, som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår, alltid företräder hela rörelsens intressen. Kommunisterna är alltså praktiskt den beslutsammaste, alltid framdrivande delen av arbetarpartierna i alla länder, och teoretiskt har de före den övriga massan av proletariatet kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen... Kommunisternas teoretiska läror vilar ingalunda på idéer och principer, som uttänkts eller upptäckts av den ena eller andra världsförbättraren. De är blott allmänna uttryck för de faktiska förhållandena inom en pågående klasskamp, en inför våra ögon försiggående historisk rörelse.

Med andra ord menade Marx och Engels att partiets centrala uppgift var att samla och analysera erfarenheterna av den ständigt pågående klasskampen, inte att driva en politik baserad på utopiska idéer.

Men bolsjevikerna var också något annat: En strategisk och handlingsinriktad aktör med ett medvetet projekt som kunde intervensera i den revolutionära utvecklingen, ta initiativ, bygga allianser med andra sociala krafter, fatta beslut och omvandla dessa till politisk handling.

Detta var ett tydligt brott med Kautskys inriktning där partiet samlar krafter men annars följer vägen som "historien" bestämt.

Sovjeter och dubbelmakt

Trotskij's beskrivning av massornas roll är framför allt en skildring av Februarirevolutionen, den revolution som störtade tsarväldet som ersattes av en regering av liberaler, bonde-socialister och andra mittenpartier. Men parallellt med denna regering utvecklades en motmakt med sin bas de arbetarråd, sovjeter, som nu återuppstod.

Med arbetarråden skapades ett underifrånalternativ till den politiska elitens parlament. Direktvalda demokratiska organ med ambitionen att utvidga politikens gränser till även den ekonomiska sfären kunde tänkas utgöra det demokratiska fundamentet för en socialistisk stat.

Men hur revolutionär situationen än var i Ryssland våren 1917 kunde inget av de politiska kraftfälten snabbt få kontroll över situationen. Under ett halvår rådde en period av dubbelmakt.

Revolutionens politiska mekanism består i att makten överförs från en klass till en annan, fortsatte Trotskij sin analys av den ryska revolutionen.

Den våldsamma omstörtningen genomförs vanligen under en kort tidsperiod. Men ingen historisk klass lyfter sig själv från positionen som subjekt till en härskarposition över en natt, om det så är en revolutionsnatt. Den måste redan i revolutionens inledningsskede ha intagit en mycket självständig attityd gentemot den officiella härskande klassen; den måste, än mer, på sig själv ha fokuserat förhoppningarna hos mellanliggande skikt och klasser, som är missnöjda med det rådande tillståndet men inte kapabla att spela en självständig roll. De historiska förberedelserna för en revolution framkallar under den förrevolutionära perioden en situation i vilken den klass som har till uppgift att förverkliga det nya samhällssystemet, men ännu inte behärskar landet, verkligen har samlat en betydande del av statsmakten i sina händer, medan regeringens officiella apparat ännu befinner sig i de gamla herrarnas händer. Detta är den inledande dubbelmakten i varje revolution.

Även detta innebar en utveckling av den traditionella marxistiska uppfattningen. Man måste kunna korrigera sina gamla "formler", skrev Lenin. Ett dubbelvälde hade ingen tidigare kunnat tänka sig.

Nu var frågan om dubbelmakt inte bara en ny formel. Den var också ytterligare en bekräftelse på att frågan om hur en revolutionär situation utvecklar sig är en fråga om strategiskt tänkande och planering. Den utvecklas inte efter färdiga mallar, kräver ständiga omprövningar, och utgången är inte given.

Revolutionens aktualitet

Trotskij hade redan under 1905 års revolution formulerat teorin om den "permanenta revolutionen". Arbetarrörelsens relativa styrka och den ryska bourgeoisie's svaghet gjorde att det var möjligt att tänka sig en utveckling där arbetarna, stödda av bönderna, genom en arbetarregering vinner och behåller makten under en övergångsfas.

Bolsjevikernas tänkande var ända fram till 1917 färgade av Kautskys ortodoxi. När Februarirevolutionen bröt ut betraktades den som en "borgerlig revolution" och de flesta såg framför

sig en period av parlamentarisk demokrati på kapitalistisk grund i väntan på att de mer utvecklade länderna i väst skulle gå före. Tanken att Ryssland skulle bli först med att gå den socialistiska vägen var svår att ta till sig för dem som befann sig i revolutionens själva epicentrum. Men revolutionen följde inga förutbestämda mönster.

Vändpunkten var de så kallade aprilteserna som Lenin formulerade våren 1917. De baserade sig på det tal han höll på järnvägsstationen i Petrograd när han precis stigit av tåget som fört honom från landsflykten i Schweiz, över Stockholm, till Ryssland.

Hans första krav var ett omedelbart fred och förbrödning istället för stöd åt det pågående imperialistiska rövkriget. Sedan slog han fast att uppgiften var att ge makten till proletariatet och de fattiga bönderna. Han avvisade varje form av stöd till den borgerliga, provisoriska regeringen, ens under en övergångsfas.

Istället lyfte han fram sovjeterna som de alternativa maktorgan som skulle utmana den sittande regeringen. *All makt åt sovjeterna* kom snart att bli bolsjevikernas centrala paroll.

Därefter formulerade han ett program där begreppet arbetarkontroll intog en central plats: Vår omedelbara uppgift är inte att 'införa' socialismen, utan att omedelbart ställa den samhälleliga produktionen och distributionen av varor under de arbetardeputerades sovjeters kontroll.

Ett halvår senare genomfördes den så kallade Oktoberrevolutionen med bolsjevikpartiet som ledande kraft. Det var ingen ofrånkomlig utveckling. Svängningarna var dramatiska. Strejker och demonstrationer i städerna, jordockupationer på landsbygden och myterier och massdeserteringar bland soldaterna möttes av försök till motrevolution och repression från regeringen och militärmakten.

Av avgörande betydelse var att sovjeterna allt mer utvecklades till navet för utvecklingen och som den revolutionära polen i den dubbelmaktssituation som blev allt mer tillspetsad. Delegationerna valdes på fabrikena, bland soldater och på landsbygden och de representerade sina väljare på ett betydligt mer direkt sätt än något traditionellt parlament. De var omedelbart utbytbara om de inte längre hade väljarnas förtroende, en möjlighet som flitigt utnyttjades. Det betyder att majoritetsförhållandena i sovjeterna hela tiden skiftade allteftersom stämningarna i landet förändrades. Men sovjeterna kunde också handla på ett helt annat sätt än traditionella parlamentariska församlingar. Beslut som fattades av sovjeterna kunde omedelbart föras ut och genomföras, gränsen mellan lagstiftning och verkställande hade utplånats. Men inte minst, sovjeterna hade en unik möjlighet att avläsa stämningsslägen.

Den andra polen i dubbelmaktssituationen, den provisoriska regeringen och delar av den militära ledningen, blev i motsvarande grad allt mer isolerad och dess möjligheter att agera inskränktes.

Bolsjevikerna stärkte sitt inflytande. I början av hösten hade de stöd av en klar majoritet i sovjeterna, men tyngdpunkt i storstäder och industribälten. I kapplöpningen mellan revolution och kontrarevolution beslutade bolsjevikerna med stöd av Petrogradsovjeten att avsätta den sittande regeringen och överföra makten till en ny, baserad på arbetarråden. Maktövertagandet benämns i vår tids dominerande historietolkning, en "statskupp". Och det är sant, i varje revolutionär process som erövrar den politiska centralmakten finns till sist element av förberedelse, planering och genomförande från politiska formationers sida. Det gäller generellt, från vänster- till högeromvälvningar, som exempelvis i Iran 1979 eller i Östeuropa tio år senare – eller i 2000-talets Ukraina. De ryska sovjeternas maktövertagande 1917 var inget undantag, men stödde sig på miljoner människors självorganisering och aktivitet. Bolsjevikerna och andra riktningar inom den radikala ryska arbetar- och vänsterrörelsen såg sovjeternas maktövertagande inte som slutet utan inledningen av en socialistisk revolution.

I en efterhandskonstruerad bild utvecklade Lenin politiken till en strategisk konst där bolsjevikerna kunde förhålla sig till uppgångar och nedgångar, analysera styrkeförhållanden, bedöma rätta tidpunkter för aktioner, förändra paroller och dagordningar, ta initiativ med mera i takt med den revolutionära processens behov. Historikern Isaac Deutscher menade att *bolsjevikerna hade blivit det enda parti som visste vad de ville och var kapabla att agera. De hade en överlägsen insikt i omstörtningens alla aspekter, men tillade: Och ändå upptäckte även de att den revolution de skapade var annorlunda än den de avsåg att sätta igång. Också de tvingades lära av en lång rad hårda erfarenheter att de föreställningar utifrån vilka de handlat inte var fria från viktiga, till och med tragiska misstag.*

Det var under de revolutionära händelsernas tryck som Lenin och de ledande bolsjevikerna bröt sig loss från den marxistiska lärobok i Andra internationalen de en gång lärt av. Valet var att, likt mensjeviker och andra doktrinära marxister från Kautskys skola, hålla fast vid ett schema från 1890-talets kongresser och ställa sig utanför eller rentav i motsättning till den revolutionära utvecklingen. Eller vara en del av den, intervensera i kampen och utveckla strategier för dess seger.

Ryska revolutionens återverkningar

Efter ryska revolutionen var splittringen inom den internationella arbetarrörelsen ett oåterkalleligt faktum. Andra internationals höger, den del som slutit upp bakom sina nationers krigsansträngningar under första världskriget, tog i allmänhet avstånd från den unga sovjetstaten. När stötvågorna från revolutionen i öster spred sig över Europa ställde de ofta in sig på den statliga och borgerliga ordningens sida för att slå ner upproren. Tydligast kunde detta studeras i Tyskland. Hösten 1918 störtades det tyska kejsardömet, krigsmakten föll samman, strejker och demonstrationer bröt ut, arbetar- och soldatråd växte fram.

Spartakusförbundet inom den socialdemokratiska vänstern bildade Tysklands kommunistiska parti. Rosa Luxemburgs berömda ord i ”Juniuspamfletten” 1915 om socialism eller barbari inspirerade det nya partiet, men hon anslöt sig också, med inspiration från det gamla Kommunistiska manifestet, till idén om ett övergångsprogram. Det var i medveten opposition till de tyska socialdemokraternas Erfurtprogram från 1892, där minimikraven *som formulerats för den politiska och ekonomiska kampen, åtskiljs från det socialistiska slutmålet, vilket betraktas som ett maximiprogram.* Hon underströk också att arbetar- och soldatråden måste göras till den centrala kraften i det nya statsmaskineriet – och kritiserade vad hon såg som Lenins och Trotskijs inskränkningar av sovjetdemokratins. *Vi måste bygga nerifrån och upp, till dess arbetar- och soldatråden samlat så mycket makt att de kan störta [socialdemokraterna] Ebert-Scheidemann eller någon liknande regering.*

Den tyska revolutionen led ett blodigt nederlag. Styrkeförhållandena inom arbetarrörelsen var för ogynnsamma, det nybildade kommunistpartiet för svagt och läget förvärrades av att deras ledare Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht mördades. Men revolutionen skulle under de kommande åren vara en levande aktualitet.

Kommunistiska övergångskrav

Åren efter de ryska och tyska revolutionerna var en period av stor politisk, social och ekonomisk instabilitet. Den ekonomiska krisen var den värsta kapitalismen upplevt och drabbade de krigshärjade länderna djupt. Vågor av strejker och revolutionära resningar fortsatte att svepa över Europa. Strejkvågen i Italien och upproren i Tyskland var några av de mest uppmärksammade. Men vi såg också de första vågen av fascistisk massmobilisering.

Arbetarrörelsens splittring var nu definitiv. Socialdemokraterna i Tyskland blev ett etablerat regeringsparti som såg som sin uppgift att dämpa den sociala oron och, om det behövdes, slå ner upproren. En brokig revolutionär vänster slöt upp bakom Sovjetunionen och bildade 1919 den kommunistiska internationalen, Komintern.

Diskussionerna inom Komintern under dessa dramatiska år präglades av kampens upp- och nedgångar. Kominterns tredje kongress 1921 slog fast revolutionens aktualitet men varnade för snabba genvägar och sekteristiska uppror som mer otåliga grupper försökt ta till, med allvarliga konsekvenser i form av mobiliserad motrevolution och statlig repression. Och här var det framför allt frågan om övergångskravens betydelse som stod i centrum.

Det gäller att ta varje massans behov till utgångspunkt för de revolutionära striderna, som först förenade utgöra den sociala revolutionens mäktiga ström, hette det i polemik med maximalister som föraktade dagliga reformkrav och, som en spegelbild av reformisterna, ställde revolution i motsättning till reformer. De kommunistiska partierna, menade kongressen, uppställer för dessa strider intet minimiprogram, som på kapitalismens grund skall stärka och förbättra dess vacklande byggnad. I stället förblir förstörandet av denna byggnad deras ledande mål. Men hur skulle målet kunna nås? För att vinna de breda arbetarmassorna måste kommunisterna uppställa fordringar, vilkas uppfyllande utgör ett omedelbart behov för arbetarklassen, och de måste kämpa i massornas strider för dessa fordringar, oberoende av, om de äro förenliga med kapitalistklassens profithushållning eller ej. Alltså, kämpa för arbetarklassens dagliga behov utan att anpassa och begränsa sig till vad kapitalisternas vinstmarginaler krävde.

I stället för reformisternas ”minimiprogram” förespråkade Kommunistiska internationalen att arbetarpartierna skulle formulera program i form av *ett system av fordringar som gav uttryck för massornas djupaste behov och i sin helhet söndermalder bourgeoisieens makt.*

Bland många revolutionära grupper som anslutit sig till eller kretsade kring den nya internationalen fanns de som helt avvisade verksamhet i parlament, fackföreningar och andra etablerade strukturer. De kunde även uppfatta vardagskrav och ”delfordringar” som reformism. De kritiserades av kongressen för en *oförmåga att fatta de levande villkoren för revolutionär aktion.* Epokens själva revolutionära karaktär, menade majoriteten, bestod i att *arbetarmassans mest anspråkslösa levnadsvillkor är så oförenliga med den kapitalistiska statens existens, att kampen om de beskedligaste fordringarna växer ut till kampen om kommunismen.*

Önsketänkande? Ja, för många kunde det tyckas så bara några få år efter 1921, då kapitalismens hjul åter började snurra och industriländernas korta ”glada” 20-tal för en tid tycktes kunna tillgodose mångas mest ”beskedliga fordringar”. Tills börskrasch och depression 1929 åter ställde arbetarmassornas existensminimum i motsättning till kapitalismens vinstbehov.

Till diskussionen om övergångskrav hörde också ”enhetsfronten”. På samma sätt som övergångskraven var ett sätt att samla ett brett politiskt stöd inom arbetarklassen och utveckla kampen i socialistisk riktning, var enhetsfronten samma strävan på organisatorisk nivå. Motsättningarna mellan de socialdemokratiska och kommunistiska partierna gick inte att trola bort, men en central uppgift måste vara att bygga gemensamma kampformer varhelst det var möjligt och kraften i det samlade arbetarkollektivet kunde komma till uttryck.

Stalinismen

Den ryska revolutionen genomgick tidigt en hastig byråkratisering. Istället för en vidareutveckling av den permanenta revolutionen – det vill säga att osjälviskt stötta arbetarkampen utanför Sovjetunionen – underordnades Kom-intern den ryska byråkratins intressen. Den dynamiska diskussionen om revolutionär strategi ersattes av ordergivning och scheman från Moskva, i sista hand bestämda av försvaret av den stalinistiska diktaturen. Under loppet av ett decennium kastades Komintern mellan ytterligheter. I slutet av 1920-talet hävdade Komintern att kapitalismen stod inför sitt snara sammanbrott. Socialdemokratin stämplades som ”socialfascister” och varje samarbete – inklusive mot fascismen - var uteslutet. Den

katastrofala följderna kom snart i Tyskland, där kommunister och socialdemokrater bekämpade varandra istället för att gå samman mot den framstormande nazismen.

Brända av Hitlers seger 1933, men knappast visare, svängde Komintern i mitten av 1930-talet etthundraåttio grader. Nu handlade det sovjetiska statsintresset om att försöka upprätta ”kollektiv säkerhet” med västmakterna gentemot Tyskland och de kommunistiska partierna underordnades de utrikespolitiska ansträngningarna. Den ideologiska formeln blev ”folkfront mot fascismen”. Den motsvarade starka stämningar bland arbetarbefolkningen att hålla ihop gentemot det dödliga hotet och kunde göra den samarbetande arbetarrörelsen till en pol även för liberaler och andra borgerliga antifascister. Men underordnad Moskvas behov kom den också att innebära kommunistisk kappvändning med ideologiska och politiska kapitulationer. Nationalism och slut på opposition mot militära rustningar hörde till den nya inriktningen när samarbeten skulle ingås med borgerliga krafter. Nedtoning av klasskamp och motstånd mot självständiga arbetarinitiativ för att inte störa försöken till samförstånd blev vanligt. Ideologiskt kom den gamla ortodoxa marxismens doktriner om åtskilda historiska stadier till återanvändning. Den borgerliga – eller nationella – demokratin gjordes åter till en separat historisk etapp innan socialism och revolution stod på dagordningen. I praktiken med påföljd att kommunistpartierna kom att bekämpa socialistiska strävanden. I Frankrike men framförallt Spanien under inbördeskriget, även med våld.

Övergångsstrategins överlevnad

När socialism inte längre stod på dagordningen hade inte heller ”övergångskrav” och revolutionär strategi, i den tidigare meningen, någon plats i den kommunistiska rörelsen.

Men de som vände sig mot Kominterns utveckling, i synnerhet trotskisterna som 1938 grundade Fjärde internationalen, återknöt till det tidigare strategiska tänkandet. Det är ingen tillfällighet att organisationens grundningsdokument hette *Övergångsprogrammet*. Det växte fram genom omfattande analyser och diskussioner om hur man skulle tolka kapitalismens dåvarande aktuella utveckling som mitt under 30-talsdepressionen förde världen mot ett nytt världskrig. Programmet tog sin utgångspunkt i de arbetande befolkningsmassornas omedelbara behov och krav och förlängde dem i systemöverskridande riktning, inte som en mall eller kravkatalog utan som strategisk metod.

En liknande diskussion som bland det tidiga 20-talets kommunister utspann sig nu bland Trotskijns anhängare. Några fann parollerna för blygsamma och ”opportunistiska” medan andra såg dem som alltför revolutionära. Själva vardagens realiteter tycktes driva isär det omedelbara och det överskridande. Kris- och krigskatastrofen gjorde avskaffandet av kapitalismen till en brinnande aktualitet, men styrkeförhållandena och graden av kampberedskap bland breda arbetarmassor tycktes ändå bara räcka för det allra mest näraliggande, som inte utmanade själva systemet.

Trotsky menade i diskussionen att motsättningen egentligen var skenbar. Arbetarnas mest omedelbara krav, även i den ledande kapitalistiska industrinationen USA, kolliderade med systemets logik i dess kris- och krigsutveckling. Samtidigt var de breda lagren inte alls beredda till någon slutstrid mot kapitalmakten. Övergångsprogrammet var inget trick för att trolla bort den motsättningen utan en beredskapsplan för att besvara frågan ”vad gör vi sen?” Alltså, när strid om det omedelbara konfronteras med systemets motreaktion och krympande gränser, vad blir vårt nästa steg? Hur utvecklar vi vår fulla sociala kraft för att i förlängningen ta oss ur krisen och vinna makt över samhällsutvecklingen?

Strategin handlade om att under kampen för det omedelbara *övertvinna nedärvda idéer, metoder och former och att anpassa sig till den objektiva situationens krav*. Det var, menade Trotsky, revolutionärers plikt att göra klyftan mellan *de objektiva och de subjektiva faktorerna så liten som möjligt*.

Nuets utmaning

Övergångsprogrammet från 1938 hör idag till en avlägsen historia, dess formuleringar och specifika krav till en gången epok. Till priset av 60 miljoner döda överlevde kapitalismen – men inte utan mycket stora eftergifter för efterkrigstidens arbetarrörelse. Välfärdsstaterna innehöll på många håll inslag av övergångskaraktär där viktiga samhällssektorer, som utbildning och vård, länge undandrogs den kapitalistiska profitdriften för att istället styras av behov. Flera av arbetarnas reformkrav som skoningslöst kolliderade med systemets gränser på 30-talet, kunde under några efterkrigsdecenniers ekonomiska expansion genomföras inom ramen för en historisk kompromiss mellan arbete och kapital.

Idag, när den kompromissen är bruten och det globala kapitalet befinner sig på hänsynslös offensiv efter marknadsandelar och profiler, kolliderar till och med försvaret av de mest blygsamma välfärdsreformerna med systemets gränser – för att inte tala om överlevnadsbehoven av klimatomställning, hälsoutveckling och global livsmedelsförsörjning.

Inom aktiviströrelser, sociala forum och folkliga rörelser – inklusive i de traditionella arbetarrörelserna – brottas aktörerna likt för hundra år sedan med relationen mellan det omedelbara och det överskridande, mellan det nödvändiga och vad som för dagen tycks möjligt. I klyftan mellan de breda gruppernas vardagsmentalitet och aktivisternas insikter om vad som står på spel, utvecklas ett spektrum av praktiker, från de mest blygsamma och systemanpassade till de alarmistiskt konfrontativa och maximalistiska.

Som historisk rörelseriktning utgör de objektivt ett gemensamt block, men ”på marken” kan vägvalen kollidera, splittra och försvaga. Medan några riskerar att sälja ut och demoralisera drivs andra ut i marginalen.

Som förenande bindemedel behövs strategier för att övervinna och bryta igenom kapitalismens profitsystem när behoven står i strid med systemets logik, övergångsstrategier som mobiliserar de breda befolkningsmassornas – den moderna arbetarklassens – sociala tyngd, energi och vilja att med demokratisk folkligt tränga undan dagens maktförhållanden och röja väg för ett annat, solidariskt och jämlikt samhälle.

I den strävan kan de historiska erfarenheterna från arbetarrörelsens brottnings med den socialistiska strategin bidra till vår egen tids handlingsplaner för den stora övergången.

Lästips

Dokument:

[Den proletära enhetsfronten](#), teser från Komintern (1921-22)

[Debatt om enhetsfronttaktiken i Komintern](#). (1922)

[Debatt om "arbetarregering"](#). Från Kominterns 4:e kongress 1922.

[Övergångsprogrammet](#) Fjärde internationalens grundningsdokument (här med diskussioner med Trotskij)

Artiklar:

Daniel Bensaïd: [Strategi och parti](#) (2007)

Michael Husson: [En europeisk strategi för vänstern](#) (2010)

Ernest Mandel (intervju): [En socialistisk strategi för Västeuropa](#). (1965)

John Riddell: [Enhetsfrontpolitikens ursprung](#), [En "arbetarregering" som ett steg mot socialismen](#) och [Komintern som en skola i revolutionär strategi](#), (2011-2012)